

"Ti si tisti, ki mora odrasti" (Osvetlitev nekaterih dejavnikov, ki vplivajo na uspešnost pri študiju)

POLONA SELIČ

POVZETEK

V članku smo želeli predstaviti nekaj ugotovitev o problemih študentov Filozofske fakultete na začetku študija. Vzorec sestavljajo študenti iz dveh generacij brucov (1988/89 in 1989/90) Filozofske fakultete v Ljubljani. Njihovo skupno število je 466 (397 žensk 69 moških). Aplicirali smo PNS, FPI in vprašalnik o težavah med študijem, ki smo ga razvijali v minulih treh letih. Osvetliti smo želeli značilnosti prilagajanja (področja PNS), osebnostne poteze (FPI) in njihovo povezanost z uspešnostjo pri študiju.

Pri študentkah izstopajo predvsem problemi na področju spolnosti, pri študentih pa v medsebojnih odnosih. Če preizkušancev ne razlikujemo po spolu, opazimo zgoščeno konfliktnost v odnosu do nasprotnega spola in prijateljev, kjer so tudi največje razlike med uspešnimi (kriterij: redno napredovanje v drugi letnik) in neuspešnimi študenti. Ponavljalci izstopajo po reaktivni agresivnosti.

Opisali smo splet otežene sekundarne separacije in identitetne stiske, ki se odraža v odnosih do nasprotnega spola in prijateljev, kakor tudi v doživljanju avtoritet. Opozorili smo na pomanjkljivosti kriterija (ne)uspešnosti ter zarisali pot nadaljnjemu proučevanju obravnavane problematike.

ABSTRACT

"YOU ARE THE ONE WHO NEEDS TO GROW UP"

In our article we wished to represent some findings on the problems of students of the Ljubljana Faculty of Arts at the beginning of their studies. The sample consists of the students of two generations of freshmen (1988/89 and 1989/90) at the Ljubljana Faculty of Arts. There are 466 of them (397 females and 69 males). We have applied PNS, FPI and a questionnaire on their problems during studies, which we have developed in the last three years. We wanted to get to know some characteristics of adjustments (the field of PNS), personal characteristics (FPI) and their relation to successful study.

Female students mostly have problems regarding sex, and males regarding personal relations. Regardless of their sex, we can observe accumulated conflicts regarding the relations with the opposite sex and friends, where the greatest differences among the successful (a criterion: regular continuation of studies in the second year) and unsuccess-

ful students can be noticed. Those who have to repeat their first year, are more reactively aggressive.

We have described the issue of the difficult secondary separation and identity crisis, which is reflected in relations towards the opposite sex and friends, as well as in dealing with authority. We have stressed the inadequacies of the criterion, its (lack of) success and introduced the means for further studies of the issue.

UVOD

"Je življenje res tako brezupno? Ali pa so premajhne tvoje dlani, tvoje oči pa zamegljene? Ti si tisti, ki mora odrasti."

Dag Hammarskjöld

Za večino študentov pomeni začetek študija prelomno obdobje, v katerem so se prisiljeni spoprijeti z mnogimi nalogami, med katerimi se zdijo najpomembnejše privajanje na nov način dela (sistem predavanj in vaj, preverjanje znanja, tedenske obremenitve), soočanje s pomanjkljivimi delovnimi navadami, tehnikami in predznanjem ter obvladovanje zahtev bolj samostojnega načina življenja.

Prvo študijsko leto je za prenekaterega bruca sprožilni dejavnik, ki razburka vprašanja lastne identitete. Motnje identitete se kažejo v različnih slikah (Erić, 1984). Lahko jih opišemo kot krize intimnosti, odvisnosti, dela in ustvarjanja ter odločanja, kot negativno identiteto, mladostnikove stiske navadno boleče odmevajo v njegovi družini, včasih pa pride do motenj v doživljanju časa. Opažamo, da se z začetkom študija zaostri proces sekundarne separacije v pozni adolescenci. Ker nimamo posebnih instrumentov za merjenje psihološke separacije, lahko na (ne)uspeh tega procesa sklepamo prek konfliktnosti na temeljnih področjih prilagajanja (področje družine, spolnosti, medosebnih odnosov in področje doživljanja ter pojmovanja samega sebe), ki jo ugotavljamo s Preizkusom nedokončanih stavkov (Selič, 1991).

V tem klobčiču različnih silnic, zahtev in preizkušenj se marsikateremu študentu zdi življenje neznosno zapleteno in naporno, lastne vloge in mesta v svetu nikakor ne more določiti, pogosto pa se mu "včerajšnje" rešitve podirajo kot domine. Izid je v veliki meri odvisen od stopnje doseganja jasnega doživljanja lastne istovetnosti in od blažilcev stresa - to so navadno prijatelji, erotično-seksualni partnerji, zlasti pa družina, ki stopa v novo fazo svojega razvoja, ko lahko poslednje mladostnikove korake v odraslo obdobje izrazito oteži, utrjuje motnje identitete in zavira separacijo, ali pa skupaj s "svojim" mladostnikom oblikuje novo, bolj zrelo stopnjo medsebojnega poravnavanja.

1. NEKATERE UGOTOVITVE O PROBLEMIH ŠTUDENTOV FILOZOFSKE FAKULTETE V LJUBLJANI

V raziskavi o neuspešnosti pri študiju, ki že četrto leto poteka na študentih Filozofske fakultete, proučujemo značilnosti in posebnosti temeljnih področij prilagajanja (PNS), osebnostnih potez (FPI) ter njihovo povezanost s študijsko uspešnostjo. Poročamo o nekaterih ugotovitvah v zvezi z obravnavanim problemom. Pri tem smo posebno pozornost posvetili ovrednotenju vprašalnika o problemih med študijem.

1. 1. OPIS VZORCA

Prvi del celotnega vzorca predstavlja 194 študentov - 25 moških (12,9%) in 169 žensk (87,1%), ki so v študijskem letu 1988/89 obiskovali 1. letnik na Filozofski fakulteti. V tem letu je bilo na FF v 1. letnik vpisanih 934 študentov, od tega 155 moških (16,6%) in (83,4%); delež moških v vzorcu tako ustreza deležu moških v populaciji. Preizkušanci so bili stari od 19 do 24 let, 82% je bilo starih 19 in 20 let. Podatke smo zbrali maja 1989 na oddelkih za filozofijo (4,1%), pedagogiko (13,9%), psihologijo (15,9%), zgodovino (6,7%), zgodovino umetnosti (2,1%), arheologijo (2,6%), etnologijo (2,6%), geografijo (3,1%), slovenski (21,1%), francoski (6,2%), italijanski (3,1%), angleški (6,7%), nemški (8,8%) in španski jezik (0,5%), na primerjalni književnosti (0,5%) in bibliotekarstvu (2,1%). Upoštevali smo le A-smer in samostojni študij.

V študijskem letu 1989/90 smo v evidenci FF preverili napredovanje preizkušancev v višji letnik in ugotovili, da je prenehalo študirati 32 študentov (16,5%), v 1. letnik se jih je ponovno vpisalo 42 (21,6%), redno pa je nadaljevalo študij 120 preizkušancev (61,9%).

Podatke smo dopolnili z rezultati vzorca generacije brucov 1989/90, ki ga sestavlja 272 študentov 1. letnika v tem študijskem letu - 44 moških (16,2%) in 228 žensk (83,8%). Večina je dopolnila 20. leto (58%), oziroma 19. (16%) ali 21. leto (20%). Struktura po oddelkih je podobna. Skupno število vseh preizkušancev je 466, od tega 69 moških (14,8%) in 397 žensk (85,2%).

V obeh primerih je bilo sodelovanje v raziskavi prostovoljno. Osebnostni preizkušnji (FPI in PNS) so študenti reševali skupinsko po posameznih oddelkih (pri vajah) in v skladu z navodili iz priročnikov. Enako je potekalo izpolnjevanje vprašalnika.

1. 2. UPORABLJENI INSTRUMENTI

Osnovne podatke o preizkušancih smo zbrali z vprašalnikom, ki smo ga začeli razvijati leta 1988 (Selič in Vec, 1988). Takrat smo v pilotski študiji na AGFRT, FF, Akademiji za glasbo, Medicinski fakulteti, Fakulteti za elektrotehniko in na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo zaprosili slučajne mimoidoče, da nam anonimno odgovorijo na vprašanje:

"S kakšnimi osebnimi in študijskimi problemi se srečuješ med študijem?"

Vsebina najbolj pogostih odgovorov je zajeta v vprašalniku. Odgovori, katerih frekvenca pojavljanja je bila nižja od 3, so bili vsebinsko vključeni v postavke na višjem nivoju generalizacije. Če to ni bilo mogoče, smo jih izpustili.

Takšen način zbiranja podatkov o težavah med študijem se nam je zdel smiseln, saj je vsak preizkušanec najbolj obveščen poročevalec o sebi. Tako smo si zagotovili osnovne podatke o posebnostih v družini, vzrokih za izbiro določene študijske smeri in odnosu do delovanja posvetovalnice za študente na način, ki je dostopen statistični obdelavi. Predmet merjenja so značilnosti, podatki, ki jih morejo posredovati vsi preizkušanci; pomembna je pogostnost pojavljanja odgovorov, ne pa njihova pravilnost. Skušali smo zajeti vedenje, odzive, tipične za družinski sistem, oziroma za obdobje prilagajanja na nov način življenja med študijem. V nekaterih primerih smo zajeli reakcije, ki imajo tendenco ponavljanja v različnih situacijah.

Aplikacija vprašalnika na dveh generacijah brucov FF (1988/89 in 1989/90) nas je opozorila na nekatere pomanjkljivosti:

1) vprašalnik je časovno manj ekonomičen in zahteva precejšnjo pozornost preizkušancev, kar pa je nujno, če hočemo izvedeti za njihove težave med študijem;

2) mnoge postavke so se pokazale kot neprimerne, sklopi problemov so preveč razdrobljeni, vprašanja so pretirano podrobna, kar bomo v nadaljnjem raziskovanju težav in (ne)uspešnosti pri študiju spremenili.

Med variablami vprašalnika smo izločili tiste, pri katerih je bil delež izbir večji od dveh petin (40%). Njihovo vrednost smo preverili prek povezav s PNS in FPI (generacija 1989/90), oziroma z ločevanjem študentov po uspešnosti (generacija 1988/89).

Pomembne variable:

Razlogi za izbiro študija

V16 - zanimanje za področje študija

Študijske težave

V40 - prevelika obremenitev s študijskimi obveznostmi (sistem predavanj in vaj)

V41 - ni zahtev po sprotnem študiju (ne oblikujejo se delovne navade)

V43 - program je prenatrpan s podatki, ki se jih je treba naučiti, od njih pa ni posebne koristi

V49 - odnos predavateljev do študentov je neoseben

Prilagajanje na novo okolje in način življenja

V62 - ločenost od prijateljev v domačem kraju

V63 - manj stikov s prijatelji in sošolci iz srednje šole, ki prav tako študirajo v Ljubljani

V68 - težko mi je, ker moram za vse skrbeti sam(a)

V74 - občutek odvisnosti od staršev zaradi denarja, ki mi ga dajejo za študij

Osebnostne težave

V76 - mučijo me obdobja potrnosti in pomanjkanja energije

V82 - starši nasprotujejo moji študijski izbiri

V97 - iskanje lastne identitete, življenjske poti in mesta v svetu

V98 - nisem dovolj samozavesten(a)

V101 - ne znam dobro razporediti časa, pozornosti in truda med študij in ostale aktivnosti (zabava, rekreacija, interesne dejavnosti ipd.)

V103 - ali misliš, da je posvetovalnica za študente potrebna

Posebne razmere v družini

V29 - smrt enega starša

V31 - razveza staršev

V33 - alkoholizem

V34 - hujša bolezen (staršev, sorodnikov)

V35 - daljša odsotnost enega ali obeh staršev

V36 - gradnja hiše ali nakup stanovanja

V37 - pogosta nesoglasja in prepiri s starši

V38 - selitev družine v drug kraj

Na FPI (Freiburški osebnostni vprašalnik) nam je vsaka osebnostna dimenzija predstavljala eno variabla:

- NEVROT - nevrotičnost
- SP AGR - spontana agresivnost
- DEPRES - depresivnost
- RAZDRAŽ - razdražljivost
- DRUŽAB - družabnost
- OBVLAD - obvladanost
- REAKT AGR - reaktivna agresivnost
- ZAVRT - zavrtost
- ODKRIT - odkritost
- EKSTRA - ekstravertnost
- LABIL - emocionalna labilnost
- MASKUL - maskulnost

Na PNS (Precizkus nedokončanih stavkov) smo vsako stališče predstavili z eno variabla:

- V1 - stališče do starša nasprotnega spola
- V2 - stališče do starša istega spola
- V3 - stališče do celotne družine
- V4 - stališče do nasprotnega spola
- V5 - stališče do heteroseksualnih odnosov
- V6 - stališče do prijateljev in znancev
- V7 - stališče do nadrejenih
- V8 - stališče do podrejenih
- V9 - stališče do kolegov pri delu ali v šoli
- V10 - bojzani
- V11 - občutja krivde
- V12 - stališče do lastnih sposobnosti
- V13 - stališče do preteklosti
- V14 - stališče do prihodnosti

Vse opisane variable smo računalniško obdelali s programi statističnega paketa SPSS: FREQUENCIES, ONEWAY in CROSSTARS. Analiza variance je dopustna, ker smo obravnavali rezultate kot točkovne vrednosti.

2. REZULTATI

Rezultate predstavljamo v pisni obliki, v tabelah pa le najbolj značilne in zanimive, saj število vseh povezav in izračunov presega prostorske okvire tega članka. Vsi podatki so na voljo pri avtorici.

nivo pomembnosti - legenda za vse tabele

- * $p < 0,05$
- ** $p < 0,01$
- *** $p < 0,001$

napredovanje v višji letnik - študijska (ne)uspešnost

(delitev po skupinah) - legenda za vse tabele

0 ... študenti, ki jih ni več v evidenci FF (so prenehali študirati na tej ustanovi)

1 ... ponovno vpisani v 1. letnik

2 ... redno vpisani v 2. letnik

povezave vprašalnik/PNS/FPI - legenda za vse tabele

zgornja vrsta ... ni izbral(a) te postavke

spodnja vrsta ... je izbral(a) to postavko

Navajamo le tiste postavke vprašalnika in variable PNS/FPI, kjer so odnosi statistično pomembni.

 X^2 ... hi-kvadrat test

M ... moški

Ž ... ženske

Tabela 1: Diskriminativnost V16 za generacijo 1989/90
V16...zanimanje za področje študija

zveze s PNS:

V1	V8	V10	V13	V14	V15
5,75*	6,38*	9,25*	4,81*	5,56*	5,56*
3,50	4,52	6,94	2,22	3,01	3,29

zveze s FPI:

SP AGR	REAKT AGR	MASKUL
3,94**	2,36*	3,88*
2,43	1,71	4,96

Tabela 2: Diskriminativnost V40 za generacijo 1988/89

V40...prevelika obremenitev s študijskimi obveznostmi (sistem predavanj in vaj)

	M	Ž	0	1	2
% tistih, ki so izbrali to postavko	48,0	57,4	37,5	64,3	58,3
	$X^2 = 0,45$ sign = 0,50		$X^2 = 5,88$ sign = 0,05*		

Tabela 3: Diskriminativnost V41 za generacijo 1988/89

V41...ni zahtev po sprotnem študiju (ne oblikujejo se delovne navade)

	M	Ž	0	1	2
% tistih, ki so izbrali to postavko	52,0	40,8	65,6	42,9	35,8
	$X^2 = 0,70$ sign = 0,40		$X^2 = 9,20$ sign = 0,01**		

Tabela 4: Diskriminativnost V49 za generacijo 1989/90

V49...odnos predavateljev do študentov je neoseben
(delež izbir generacije 1988/89 je pri tej postavki znašal manj kot 40%)

zveze s FPI:

NEVROT	DEPRES	ODKRIT	LABIL
2,60**	7,56**	3,78*	6,89**
3,24	8,71	4,29	7,97

Tabela 5: Diskriminativnost V63 za generacijo 1988/89

V63...manj stikov s prijatelji in sošolci iz srednje šole, ki prav tako študirajo v
Ljubljani

	M	Ž	0	1	2
% tistih, ki so izbrali to postavko	20,0	43,8	46,9	33,3	41,7
	$X^2 = 4,17$ sign = 0,04*		$X^2 = 1,50$ sign = 0,47		

Tabela 6: Diskriminativnost V68 za generacijo 1989/90

V68...težko mi je, ker moram za vse skrbeti sam(a)
(delež izbir generacije 1988/89 je pri tej postavki znašal manj kot 40%)

zveze s FPI:

SP AGR	DEPRES	OBVLAD	REAKT AGR	ZAVRT	ODKRIT	LABIL
2,38*	7,74*	3,69*	1,68**	4,56*	3,80***	7,04*
3,39	8,94	2,56	2,78	5,61	5,22	8,56

Tabela 7: Diskriminativnost V76 za generacijo 1989/90

V76... mučijo me obdobja potrnosti in pomanjkanja energije

Zveze s PNS:

V3	V12
2,33*	4,01**
3,18	4,94

zveze s FPI:

NEVROT	DEPRES	RAZDRAŽ	DRUŽAB	OBVLAD
2,29***	6,73***	4,91**	5,82*	4,30***
3,20	8,88	3,84	5,07	2,96
ZAVRT	EKSTRA	LABIL	MASKUL	
4,11***	4,65*	6,25***	4,55***	
5,13	4,06	8,00	4,33	

Tabela 8: Diskriminativnost V97 za generacijo 1988/89
 V97...iskanje lastne identitete, življenjske poti in mesta v svetu
 (delež izbir generacije 1989/90 je pri tej postavki znašal manj kot 40%)

	M	Ž	0	1	2
% tistih, ki so izbrali to postavko	20,0	43,2	40,6	23,8	45,8
	$X^2 = 3,96$ sign = 0,05*		$X^2 = 6,28$ sign = 0,04*		

Tabela 9: Diskriminativnost V98 za generacijo 1989/90
 V98...nisem dovolj samozavesten(a)
 (delež izbir generacije 1988/89 je pri tej postavki znašal manj kot 40%)

zveze s PNS:

V1	V3	V5	V10	V11	V12	V13	V15
3,23*	2,32*	3,92**	6,71*	4,52*	4,02***	1,93*	3,02*
4,31	3,45	5,40	7,66	5,99	5,21	3,10	4,11

zveze s FPI:

DEPRES	RAZDRAŽ	DRUŽAB	OBVLAD	ZAVRT	EKSTRA	LABIL	MASKUL
7,26***	4,70*	6,04*	4,16***	4,16***	4,91***	6,78**	4,47***
8,70	3,85	4,50	2,77	5,37	3,47	7,70	4,09

Tabela 10: Diskriminativnost V101 za generacijo 1989/90
 V101... ne znam dobro razporediti časa, pozornosti in truda med študij in ostale aktivnosti
 (delež izbir generacije 1988/89 je pri tej postavki znašal manj kot 40%)

zveze s PNS:

V1	V3	V6	V12
3,18*	2,29*	2,89*	4,08**
4,43	3,54	3,77	5,16

zveze s FPI:

NEVROT	DEPRES	RAZDRAŽ	ODKRIT	LABIL	MASKUL
2,60*	7,42**	4,68*	3,69**	6,75**	5,13*
3,01	8,49	3,83	4,25	7,79	4,59

Tabela 11: Diskriminativnost V103 za generacijo 1988/89
 V103...ali meniš, da je posvetovalnica za študente potrebna

	M	Ž	0	1	2
% tistih, ki so izbrali to postavko	87,0	96,8	86,2	92,3	99,1
	$X^2 = 8,60$ sign = 0,01**		$X^2 = 12,81$ sign = 0,01**		

Tabela 12: Diskriminativnost V103 za generacijo 1989/90

zveze s PNS:

V1	V11
2,48*	3,75*
3,93	5,41

zveze s FPI:

NEVROT	DEPRES	RAZDRAŽ	MASKUL
2,33*	7,12*	5,83*	5,50*
2,85	7,99	4,12	4,79

Tabela 13: Prikaz razlik (p(AV)) med uspešnimi in neuspešnimi študenti na področjih prilagajanja - generacija 1988/89

PNS	0	1	2
V4	4,44*	3,88	3,60
V6	3,72*	2,68	2,67
FPI	0	1	2
REAKT AGR	1,78*	1,95	1,34*

Tabela 14: Prikaz razlik (p(AV)) med uspešnimi in neuspešnimi študentkami - generacija 1988/89

PNS	0	1	2
V4	4,74*	3,87	3,60
V6	3,81*	2,56	2,53
V14	2,33*	2,27	1,70
FPI	0	1	2
REAKT AGR	1,93	1,95	1,30*

Tabela 15: Prikaz razlik ($p(AV)$) med uspešnimi uspešnimi študenti (samo moški) - generacija 1988/89

PNS	0	1	2
V11	4,80*	6,67	3,25
V13	1,40*	3,33	1,47

FPI

ni statistično pomembnih razlik

2. 1. OPIS REZULTATOV

V16 ne diskriminira ne po spolu ne po uspehu, izbirajo pa jo študenti z bolj pozitivnim odnosom do starša nasprotnega spola, podrejanih, preteklosti in prihodnosti, z manjšimi bojznimi in bolj konstruktivnimi cilji; tisti, ki so manj spontano in reaktivno agresivni ter maskulini. Gre torej za izbire bolj prilagojenih manj, motenih študentov.

V40 izbirajo ponavljalci, študenti z močnejše izraženo depresivnostjo, reaktivno agresivnostjo in zavrtostjo; slabše prilagojeni.

V41 so v večji meri izbrali študenti, ki so zapustili FF.

V43 ne diskriminira po spolu in/ali študijski uspešnosti, izbirajo pa jo bolj nevrotični in zavrti ter manj maskulini študenti; bolj moteni.

V49 izbirajo bolj nevrotični, depresivni in emocionalno labilni študenti in tisti z močnejše izraženo odkritostjo. Sklepamo, da gre za bolj motene študente.

V62 izbirajo bolj nevrotični, depresivni, reaktivno agresivni in zavrti študenti, torej tisti z večjimi osebnostnimi težavami.

V63 izbirajo v večji meri ženske in močnejše zavrti študenti.

V68 izbirajo študenti z višjimi vrednostmi na dimenzijah spontana agresivnost, depresivnost, reaktivna agresivnost, zavrtost, odkritost, emocionalna labilnost ter tisti z nižjo obvladanostjo, kar skupaj pomeni bolj izraženo problematičnost in disfunkcionalnost. Izbira V74 se je pokazala neodvisna od spola in/ali študijske uspešnosti, povezana pa je z manjšo nevrotičnostjo in močnejšo depresivnostjo.

V76 ne diskriminira po spolu in/ali uspehu, izbrali pa so jo študenti z bolj negativnim odnosom do celotne družine in lastnih sposobnosti, občutno bolj nevrotični, depresivni, zavrti, emocionalno labilni, manj razdražljivi, družabni, ekstravertirani, maskulini in tisti s slabšo obvladanostjo. Ugotavljamo, da je izbira V76 povezana z mnogimi znaki slabšega osebnostnega funkcioniranja.

V97 so pretežno izbirale ženske in študenti, ki so bodisi zapustili FF, ali pa so redno napredovali v 2. letnik.

V98 so izbirali študenti z negativnimi stališči do starša nasprotnega spola, celotne družine, heteroseksualnih odnosov (spolna vloga), lastnih sposobnosti, preteklosti, študenti z večjimi bojznimi, občutji krivde in z manj konstruktivnimi cilji, študenti z bolj izraženo depresivnostjo, zavrtostjo, emocionalno labilnostjo ter tisti z nižjimi vrednostmi na dimenzijah razdražljivost, družabnost, obvladanost, ekstravertnost in maskulinitet. Očitni kaže ta variabla na moteno samopodobo in prilagojenost.

V101 so izbrali študenti z bolj negativnim odnosom do starša nasprotnega spola, družine kot celote, prijateljev in znancev ter lastnih sposobnosti, bolj nevrotični, depresivni, odkriti in emocionalno labilni ter manj razdražljivi in maskulini študenti.

V103 so v večji meri izbirale ženske, študenti, ki so redno napredovali v višji letnik, in tisti s slabšim odnosom do starša nasprotnega spola, z večjimi občutki krivde, bolj nevrotični in depresivni ter manj razdražljivi in maskulini študenti.

Posebne razmere v družini:

smrt enega starša se povezuje z negativnimi stališči do nasprotnega spola in z manjšo razdražljivostjo; študenti, katerih starši so *razvezani*, imajo slabši odnos do starša istega spola, družine kot celote, lastnih sposobnosti, preteklosti in manj konstruktivne cilje; študenti iz družin *alkoholikov* so bolj nevrotični; *hujše bolezni staršev* se povezujejo z negativnimi stališči do družine kot celote, prijateljev, kolegov, lastnih sposobnosti in z močnejše izraženimi občutki krivde, študenti iz takšnih družin so manj zavrti; študenti, ki so odraščali ob *daljši odsotnosti enega ali obeh staršev*, so bolj nevrotični in spontano agresivni; če je družina *gradila hišo* ali si prizadevala *kupiti novo stanovanje*, imajo študenti bolj pozitivna stališča do družine kot celote, heteroseksualnih odnosov, podrejenih in do lastnih sposobnosti; študenti, ki so poročali o *pogostih prepirih in nesoglasjih s starši*, imajo negativen odnos do starša nasprotnega spola ter višje vrednosti na dimenzijah spontana agresivnost, depresivnost, odkritost in labilnost; *selitev družine v drug kraj* pa je prav tako povezana z večjo emocionalno labilnostjo.

Razlike med uspešnimi in neuspešnimi študenti se kažejo v stališčih do nasprotnega spola in prijateljev - tisti, ki so FF zapustili, imajo najbolj negativna stališča. Pri študentkah se neuspešne ločijo (poleg navedenih področij) še po negativno obarvanem odnosu do prihodnosti. Zanimivo je, da so moški, ki so po enem letu zapustili fakulteto, izrazili najbolj pozitiven odnos do preteklosti in manj občutij krivde kot ponavljalci. Če vzorec razdelimo po spolu, ni statistično pomembnih razlik na dimenziji reaktivna agresivnost pri moških, od žensk pa imajo najvišje vrednosti ponovno vpisane v 1. letnik, najnižje pa študentke, ki so redno napredovale v 2. letnik.

3. INTERPRETACIJA

Strnjeni podatki za obe generaciji brucov kažejo pomembno večjo konfliktnost v odnosu do očeta in do moških pri študentkah, ki bolj intenzivno izražajo tudi občutja krivde, bojazni in negativna stališča do prihodnosti. Študenti imajo težave zlasti v odnosih z nadrejenimi, podrejenimi in prijatelji. To pomeni, da pri študentkah izstopajo predvsem problemi na področju spolne vloge, pri študentih pa v medsebojnih odnosih. Če vzorca ne razdelimo po spolu, prevladujejo kot težišče konfliktnosti odnosi do nasprotnega spola in prijateljev, kjer se tudi pokažejo razlike med uspešnimi in neuspešnimi študenti.

Študentke najbrž prenašajo problematični odnos do očeta v odnose z nasprotnim spolom (moškimi), študenti pa v odnos do avtoritet. V ozadju leži slabo razrešena ojdipalna pozicija, ki naj bi fante vodila v sprejemanje moške spolne vloge (prek identifikacije z očetom), dekleta pa naj bi žensko spolno vlogo in heteroseksualnost izoblikovala na osnovi zamenjave objekta ljubezni (od matere na očeta); zanje je naloga še dosti bolj zahtevna, saj je premik iz objektivnega odnosa z materjo k očetu nujen, da sploh dosežejo ojdipalno pozicijo. Za oba spola velja ključni pomen narave diade z

materjo za izid ojdipalne situacije, ki ob optimalnem razpletu predstavlja doseganje aktivne pozicije v objektivnih odnosih.

Neustrezna simbioza z materjo zavira fante pri identifikaciji z očetom ter otežuje njihove odnose z avtoritetami (zanikanje avtoritete drugih in/ali zavračanje sebe v vlogi avtoritete). Slaba identifikacija z moško spolno vlogo je gotovo vsaj do neke mere vplivala na izbor študija na izrazito "ženski" fakulteti, kaže pa se tudi v konfliktnem odnosu do prijateljev. Večja konfliktnost stališč do družine, spolnosti in medosebnih odnosov je povezana z nižjo maskuliniteto - študenti so manj samozavestni, ne zmorejo ne podjetnosti ne prodornega uveljavljanja (problem prehoda iz pasivne v aktivno pozicijo v objektivnih odnosih). Obravnavani študenti so seveda bolj maskulini od svojih kolegic (FPI), ne moremo pa njihove maskuliniteti primerjati z vrednostjo na tej lestvici za kakšno drugo populacijo, katero bi proučili tudi glede na področja prilagojenosti na PNS in tako dobili osnovo za določanje vpliva maskuliniteti na prilagojenost.

Separacijska problematika v veliki meri ustvarja ozadje konfliktnih odnosov med študentkami in njihovimi očeti. Kaže se kot močno izražene simbiotične želje (dopolnitve na PNS), ki se prenašajo tudi v heteroseksualne odnose, ali pa kot krčevito prizadevanje za popolno, pretirano "neodvisnost", kar je lahko projekcija lastnih simbiotičnih potreb, ali pa posledica odnosa z materami, ki dejansko negujejo t. i. "parazitsko simbiozo". Če se opisano povezuje tudi z agresivno obarvanimi stališči do heteroseksualnih odnosov in moških ter se kaže kot bojazen pred partnerjevo prevlado, lahko sklepamo, da gre za strah pred izgubo identitete (Blanck in Blanck, 1985), oziroma za nejasno identiteto. Problem agresivnosti je opazen tudi v občutjih krivde (zaradi izražanja agresivnosti do staršev, zlasti mater in/ali zavračanja njihovih zahtev) in bojznih (strah pred smrtjo). Agresivnost pri ženskah je še dodatno družbeno sankcionirana, kar doživljanje študentk precej oteži (krivda, potlačevanje) - tako so pomembno manj spontano agresivne v primerjavi s svojimi moškimi kolegi.

Nezadovoljiva simbioza in iz nje izvirajoče težave v fazi separacije so kaj slaba osnova za rešitev konflikta v ojdipalni poziciji. Problematika se lahko izraža v histeričnih potezah (ali strukturi), če pa so simbiotske vezi premočne, je mogoča regresija na analni nivo v psihoseksualnem razvoju in /ali v diado v objektivnih odnosih. Analna problematika obravnavanih študentov se kaže zlasti v uveljavitvenih in storilnostnih nagibih, v odnosih do nasprotnega spola pa kot zanikanje lastne seksualnosti (ego ideal, ki predstavlja sistem vrednot, utemeljenih v analni fazi; Jacobson, po Kondić, 1987).

Hoffman (1984) poroča o zvezi med konfliktno odvisnostjo od očeta in slabšo študijsko prilagoditvijo pri študentih ter o težavah študentk v ljubezenskih odnosih, ki se povezujejo z večjo emocionalno odvisnostjo od očeta.

Rezultati na FPI opozarjajo na statistično pomembne razlike med študentkami in študenti v nevrotičnosti in depresivnosti, oziroma v spontani agresivnosti in maskuliniteti. Nevrotičnost študentk je najbrž povezana z omejevanjem izražanja agresivnosti, v ozadju mehanizma razbremenjevanja napetosti navznoter pa je slaba diferenciacija predstav selfa in objekta (Blanck in Blanck, 1985). Pri študentkah se to povezuje z nezaupanjem v medosebnih odnosih, dvomi v lastne sposobnosti, motnjami hranjenja in manjšo zrelostjo (Friedlander in Siegel, 1990). Tudi nevrotičnost naših študentk je povezana s težavami v medosebnih odnosih in s konfliktnim odnosom do lastnih sposobnosti, mnoge pa poročajo (PNS) o motnjah prehranjevanja (požrešnost, kronično nezadovoljstvo s telesno težo).

Neustrezno odzivnost matere pri krajša razvoj občutka telesne identitete pri otroku (Bruch, 1984; po Golden-Vukov, 1988), kar izkrivlja njegovo zaznavanje lastnih fizioloških funkcij (slabo razlikuje med emocijami in telesnimi občutki), v adolescenci pa izzove občutek nezadostnosti, nezmožnost ob soočanju z novimi socialnimi in emocionalnimi zahtevami ter z biološkimi potrebami (lakota, tudi spolnost).

Bolj nevrotične študentke poročajo o študijskih težavah (vprašalnik), težje se prilagajajo na novo okolje in način življenja, ne znajo dobro razporediti časa, truda in pozornosti (povezano z dvomom v lastne sposobnosti), kar opozarja na možnost neprimerne diferenciacije predstav selfa in objekta ter slabšo fuzijo, na zavrtost nekaterih potreb in iz tega izvirajoče popačeno doživljanje sveta in sebe v njem.

Nagnjenost k depresivnosti lahko pri obravnavanih študentkah izhaja iz podfaze zblíževanja v procesu separacije (Mahler; po Blanck in Blanck, 1985), hkrati pa je to normalni pojav pri izzvenevanju sekundarne separacije v adolescenci, saj prihaja do izgube objekta. Občutja depresivnosti so povezana z večjo konfliktnostjo družinskih odnosov in odnosov z očetom, kar je odraz razburkane poti do individuacije. Pridružujemo se mnenju avtorjev (Campbell, Lopez in Watkins, 1986), ki menijo, da imajo depresivne študentke več problemov ob separaciji, oziroma da so manj separirane. Sebe precej nizko vrednotijo in močno dvomijo v lastne sposobnosti (PNS).

Stiki z ljudmi in družabnost so opazni del družbeno določene ženske spolne vloge, zato nas ne preseneča povezanost med družabnostjo in področji prilagajanja (PNS) pri študentkah - manjša družabnost je najbrž člen v začaranem krogu, kjer težave v prilagajanju silijo v umik, izogibanje, vse to pa konfliktnost na področjih prilagajanja le še utrdi.

Dobljeni rezultati kažejo precejšnjo različnost med spoloma, med uspešnimi in neuspešnimi študenti pa smo odkrili le malo razlik. Zavedamo se arbitrarno določenega merila uspešnosti (redno napredovanje v drugi letnik), kajti ravno kriterij (ne)uspešnosti je osrednji problem vseh tovrstnih raziskav. Ker je na Slovenskem osip največji ravno pri prehodu v drugi letnik, smo kriterij postavili tukaj. Na ta način smo osvetlili zgolj začetek študijske poti. O nadaljevanju in zaključku bomo lahko poročali šele čez nekaj let. Že sedaj pa se strinjamo s trditvijo, da še nihče ni dokazal, kako osem zaporednih semestrov študija zagotavlja najboljšo mogočo izobrazbo in strokovno usposobljenost (Cope in Hannah, 1975; po Stergar, 1988). Statistično pomembne razlike med rednimi študenti, ponavljalci in tistimi, ki so zapustili Filozofsko fakulteto, nastopajo v odnosu do prijateljev in nasprotnega spola. Prijatelji gotovo delujejo kot "blažilci stresa" in študent, ki tovrstnih odnosov nima (jih ne zmore/zna/upa vzpostaviti in/ali ohraniti), je precej bolj izpostavljen, študijske težave mu lahko začno predstavljati grozečo oviro, ki ji ne vidi vrha, zato se umakne in zapusti fakulteto. Študenti brez pravih prijateljev so najbrž dosti slabše prilagojeni, bližnji stiki jih ogrožajo, kar jim zmanjšuje možnosti za preverjanje lastne vrednosti in ustreznosti identitete.

Ponavljalci so najbolj reaktivno agresivni. Za nepopustljivostjo k avtoritarno konformnemu mišljenju, lahko zaslutimo prostrano polje negotovosti (ki naj bi jo prekrila navidezna trdnost) in obilo nejasnosti v odnosih do pomembnih drugih (avtoritet). Trmasto vztrajanje (ponavljanje letnika) je še kako lahko posledica pomanjkanja poguma, fleksibilnosti in tudi nepopolnih odgovorov na vprašanja o lastni identiteti.

Študentje, ki so zapustili fakulteto, imajo najbolj problematičen odnos do nasprotnega spola, so razdražljivi, nagnjeni k reagiranju v afektu, zategadelj prihajajo v konflikte s prijatelji, kar razdira socialno mrežo prijateljev kot blažilcev stresa.

Identitetne zmede se močno dotika problem motivacije. Družinska struktura in klima ter spol naj bi neposredno pojasnila le šestino variance uspešnosti (Kurdek in Sinclair, 1988), ostala varianca pa naj bi v precejšnji meri izhajala iz motivacijske sfere. Krog se psihologično sklone, kajti študent, ki ne ve prav dobro, kdo sploh je, vedno znova tudi ugotavlja, da ne ve, kaj zares hoče.

Nekatere postavke vprašalnika (upoštevali smo seveda le tiste, za katere sta se odločili vsaj dve petini preizkušancev) so izbirali predvsem študenti z bolj konfliktnimi stališči na PNS ter z manj ugodnimi vrednostmi na dimenzijah FPI, dasiravno le redke med postavkami diferencirajo po uspešnosti. Ponavljalci so v pomembno večji meri tožili zavoljo prevelike obremenjenosti s študijskimi obveznostmi (V40). Tiste, ki so fakulteto zapustili, je motilo, da ni zahtev po sprotne študiju (V41), poročali pa so tudi o težavnem iskanju lastne identitete (V97). Očitno je, da se študenti tega problema jasno zavedajo - to velja zlasti za študentke, ki predstavljajo glavnino našega vzorca. Zahodna družba (kamor bi želela spadati tudi naša) bolj ceni maskuline značilnosti (O'Heron in Orlofsky, 1990) ter jih tudi primerno nagraduje. Dekleta sicer odraščajo v tem vrednostnem sistemu, na voljo pa so jim najpogosteje predvsem identifikacijski liki s prevladujočimi tipično ženskimi vlogami in lastnostmi (stereotip).

Študenti, ki so odšli s fakultete, najbrž niso zmogli doseči osebnostne celovitosti in skladnosti v različnih življenjskih situacijah, niso uspeli uskladiti različnih ravni delovanja ega.

Za postavko V97 so se statistično pomembno opredeljevali tudi redni študentje, ki so menili še, da je študentska posvetovalnica potrebna (V103). Redni študenti so vsaj na zunaj (po kriteriju rednega napredovanja v študiju) bolj učinkovito črpali energijo iz normativne krize (Erić, 1984) ter jo izkoristili za nadaljnji razvoj, oziroma za prilagajanje zahtevam visokošolske institucije, akoravno je lahko konformnost s pravili institucije nov vir konfliktov, še posebej če se ta pravila ne ujemajo z vrednostno matrico adolescenta. V tem primeru ne moremo govoriti o propektivnosti razvojne krize, ampak o poglobljanju krize identitete in morda gre tu iskati tudi del pojasnila za izjemno navdušenje nad ponudbo študentske posvetovalnice pri rednih študentih. Razlago ponujajo tudi ugotovljena krivulčna zveza med potrebo po iskanju pomoči (merilo: ocene, poročila študentov) v posvetovalnici za študente in dejanskim izrabljanjem te možnosti (Karabenick in Knapp, 1988). Pomoč iščejo zlasti srednje uspešni študenti, ki zase menijo, da so je tudi srednje potrebni. Tiste zares neuspešni, z izkušnjo ponavljajočih se polomov, so prepričani v svoje nizke sposobnosti (atribucija), kar spremljajo žalost, nemoč, obup in krivda, kot posledica pa nastopi pričakovanje neuspeha tudi v prihodnje. Nizka pričakovanja se spletejo z negativnimi emocijami in vodijo v umik in izolacijo, ko študent vsakršno pomoč razvrednoti ter jo oceni kot nerelevantno za uspeh. Po drugi strani pa neuspešni ne tvegajo iskanja pomoči, saj bi morebitno nadaljevanje neuspešnosti, kljub obiskovanju študentske posvetovalnice, le še okrepilo negativno oceno lastnih sposobnosti in vrednosti. Razumljivo je tudi, da se študentke takorekoč enoglasno opredeljujejo za študentsko posvetovalnico. Ženska orientacija ego identitete je usmerjena predvsem v medosebne odnose, ženske posvečajo več pozornosti problemom, so bolj občutljive za težave in potencialne konflikte, zato najbrž tudi poročajo o večjem številu težav (vprašalnik), oziroma so bolj pripravljene razkriti svoje doživljanje (Lamovec, 1980).

Opisane razlike nam ne predstavljajo vzrokov za (ne)uspeh pri študiju; gre za dejavnike in pojave, ki jih ne smemo izločiti iz sistema (družina, institucija) ter jih

obravnavati izolirano. Povezave niso enosmerne, zato tudi gledanje nanje ne sme biti osiromašeno vertikalno, temveč si prizadevamo zajeti tudi horizontalni vidik. Upoštevati moramo, da so nekateri odgovori in dopolnitve socialno zaželeni ter prikrivajo pravo sliko, kar do neke mere popači rezultate. Zato menimo, da vprašalnika ni smiselno longitudinalno razvijati v nekakšen presejalni instrument, saj sta njegova ustreznost in učinkovitost vprašljivi in ne odtehtata vloženega truda in časa. Nujno je skrčiti število postavk in ohraniti le tiste z največjo pogostostjo izbir, hkrati pa ponuditi študentom možnost prostega odgovarjanja ter na osnovi takšnih pripomb po potrebi spreminjati vprašalnik. Rezultati pričajo o tem, da je posvetovalnica za študente nujno potrebna, zategadelj bi bilo smiselno na Filozofski fakulteti kar najhitreje urediti njeno delovanje. Za nadaljnje proučevanje neuspešnosti predlagamo uvajanje ustreznih instrumentov za merjenje sekundarne separacije v adolescenci (npr. Hoffmanov vprašalnik) ter natančnejše raziskovanje odnosa med sekundarno separacijo in študijsko (ne)uspešnostjo, kakor tudi uporabo drugih instrumentov (Rorschach, usmerjena anamneza), čeprav je slednje izjemno težko izvedljivo.

Preveliko število variabel na PNS in vprašalniku je gotovo marsikaj zabrisalo, zato menimo, da bi bilo v prihodnje smiselno združevati stališča na posameznih področjih prilaganja, kar bi povečalo jasnost zvez.

Nekateri študenti zapustijo fakulteto že po mesecu ali dveh. Zbiranje podatkov je potrebno že letos prestaviti na jesenske mesece, da bomo zajeli tudi ta del študentov. Šele večletno spremljanje študentov nam bo pomagalo oblikovati ustrezen kriterij (ne)uspešnosti, več pozornosti pa moramo posvetiti tudi motivacijski sferi.

VIRI

- BELE, Ž., HRUŠEVAR, B., TUPAK, M.: Freiburški osebnostni vprašalnik, Priročnik, Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, Center za psihodiagnostična sredstva, Ljubljana, 1974.
- BLANCK, G., BLANCK, G.: Ego-psihologija, Naprijed, Zagreb, 1985.
- BRAS, S.: Projekcijski preizkus nedokončanih stavkov, Priročnik, Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, Center za psihodiagnostična sredstva, Ljubljana, 1987.
- BERGANT, L.: Psihodinamična teorija nevroz; Psihoterapija 14, Katedra za psihiatrijo medicinske fakultete v Ljubljani, Ljubljana, 1986, 13 - 93.
- BERGANT, L.: Značilnosti terapevtskega procesa pri študijskih motnjah; Psihoterapija 14, Katedra za psihiatrijo medicinske fakultete v Ljubljani, Ljubljana, 1986, 240 - 245.
- BUDIHNA - POŽAR, D., UMEK, P.: Študijske posvetovalnice, Poročilo o rezultatih vprašalnika, Projekt dolgoročni razvoj visokega šolstva v SR Sloveniji, Center za razvoj univerze, Ljubljana, 1989.
- CAMPBELL, L., LOPEZ, F. G., WATKINS, C. E. Jr.: Depression, Psychological Separation and College Adjustment: An Investigation of Sex Differences; Journal of Counseling Psychology, 1986, 1, 33, 52 - 56.
- COLEMAN, J. C., HENDRY, L.: The Nature Adolescence, Routledge, London, New York, 1990, 2nd ed.
- ERIC, L.: Poremečaj identiteta; psihiatrija danas, 1984, 16, 221 - 233.
- FRIEDLANDER, M. L., SIEGEL, S. M.: Separation - Individuation Difficulties and Cognitive - Behavioral Indicators of Eating Disorders among College Women; Journal of Counseling Psychology, 1990, 1, 37, 74 - 78.
- GOLDNER - VUKOV, M.: Porodica u krizi, Medicinska knjiga, Beograd, Zagreb, 1988.
- HOFFMAN, J. A.: Psychological Separation of Late Adolescents from their Parents; Journal of Counseling Psychology, 1984, 2, 31, 170 - 178.
- HOLNTHANER, R.: Psihodinamska osvetlitev študijske (ne)uspešnosti generacije študentov Filozofske fakultete 1988/89, Diplomatska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1990.

- KAPOR - STANULOVIĆ, N.: Na putu ka odraslosti, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988.
- KNIFIC, M., KRT, A.: Osebnostna struktura in prilagoditev generacije študentov Filozofske fakultete 1989/90, Diplomaska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1990.
- KONDIĆ, K.: Psihologija Ja, Nolit, Beograd, 1987.
- KURDEK, L. A., SINCLAIR, J. R.: Relation of Eight Graders' Family Structure, Gender and Family Environment with Academic Performance and School Behavior, *Journal of Educational Psychology*, 1988, 80, 90 - 94.
- LAMOVEC, T.: Ekaperimentalni priročnik iz psihologije motivacije, emocij, osebnosti in učenja, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1980.
- MUSEK, J.: Osebnost, DDU Univerzum, Ljubljana, 1982.
- O'HERON, C. A., ORLOFSKY, J. L.: Stereotypic and Nonstereotypic Sex Role Trait and Behavioral Orientations, Gender Identity and Psychological Adjustment; *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990, 58, 134 - 143.
- ORLOFSKY, J.L., O'HEREN, C. A.: Stereotypic and Nonstereotypic Sex Role Trait and Behavioral Orientations: Implications for Personal Adjustment; *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, 52, 1034 - 1042.
- SELIČ, P.: Psihološka separacija v pozni adolescenci, *Anthropos*, 1991, I - III, 266 - 285.
- SELIČ, P., VEC, T.: Poskus osvetlitve ozadja in okvirov neuspešnosti pri študiju, Diplomaska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1988.
- STERGAR, E.: Proučevanje študijske poti študentov STS, Generacija 1976, Zbornik CRU, Ljubljana, 1988.
- STOJANOVIĆ, L.: Seksualnost studenata, osjećanje identiteta i kulturna sredina; *Psihijatrija danas*, 1976, 3 - 4, 387 - 390.
- TOMORI - ŽMUC, M.: Pot k odraslosti, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1983.
- UMEK, P.: Projekcijski preizkus dopolnjevanja stavkov (ocenjevanje zrelosti s PNS), Doktorska naloga, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1983.